

milan
kundera

El llibre
del

riu
i de

l'oblit

labutxaca

Milan Kundera

El llibre del riure i de l'oblit

Traducció del francès de Xavier Lloveras

TUSQUETS
EDITORS

Barcelona

Títol original: *Le livre du rire et de l'oubli (Kniha smíchu a zapomnění)*

© 1978, Milan Kundera. Tots els drets reservats

Per indicació de l'autor, traducció del francès a partir de l'edició definitiva, segons l'*Oeuvre* de Milan Kundera, vol. 1, de la Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, París, 2011.

La primera edició en català d'aquesta obra
es va publicar a Tusquets l'any 2013
Primera edició en aquest segell: febrer del 2023

© de la traducció: Xavier Lloveras Puchercós, 2013

Reservats tots els drets d'aquesta edició per Tusquets Editores, s. a.
Av. Diagonal, 662-664 - 08034 Barcelona
www.tusquetseditores.com

© d'aquesta edició: labutxaca / Tusquets Editores

Disseny de la coberta: © 2012, 2023, Milan Kundera

DIPÒSIT LEGAL: B. I. 399-2023

ISBN: 978-84-19107-48-0

La lectura obre horitzons, iguala oportunitats i construeix una societat millor. La propietat intel·lectual és clau en la creació de continguts culturals perquè sosté l'ecosistema de qui escriu i de les nostres llibreries. En comprar aquest llibre contribuïu a mantenir aquest ecosistema viu i en creixement. A Tusquets Editors agraïm que ens ajudeu a donar suport així a l'autonomia creativa d'autores i autors perquè puguin continuar desenvolupant la seva funció. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra. Podeu contactar amb CEDRO a través del web www.conlicencia.com o per telèfon al 91 702 19 70 / 93 272 04 47.

Queda rigorosament prohibida qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació total o parcial d'aquesta obra sense autorització escrita dels titulars dels drets d'exploració. Queda també rigorosament prohibida qualsevol adaptació cinematogràfica, teatral, televisiva i radiofònica.

Índex

Primera part	
Les cartes perdudes.....	9
Segona part	
La mare.....	39
Tercera part	
Els àngels.....	77
Quarta part	
Les cartes perdudes.....	107
Cinquena part	
<i>Litost</i>	157
Sisena part	
Els àngels.....	207
Setena part	
La frontera.....	253

El febrer del 1948, el dirigent comunista Klement Gottwald va sortir al balcó d'un palau barroc de Praga per arengar els centenars de milers de ciutadans aplegats a la plaça de la Ciutat Vella. Va ser un gran tombant en la història de Bohèmia. Un moment fatídic.

Gottwald anava acompanyat dels seus camarades, i al costat, ben a prop, s'hi estava Clementis. Nevava, feia fred i Gottwald duia el cap nu. Clementis, ple de sol·licitud, es va treure la gorra de pell i va posar-la al cap de Gottwald.

La secció de propaganda va reproduir en centenars de milers d'exemplars la fotografia del balcó des d'on Gottwald, cobert amb una gorra de pell i envoltat dels seus camarades, parla al poble. És en aquest balcó que va començar la història de la Bohèmia comunista. Tots els nens coneixen aquesta fotografia d'haver-la vist als cartells, als llibres escolars o als museus.

Quatre anys més tard, van acusar Clementis de traïció i van penjar-lo. La secció de propaganda el va fer desaparèixer de seguida de la Història i, evidentment, de totes les fotografies. De llavors ençà, Gottwald està sol al balcó. Allà on hi havia Clementis només hi ha la paret buida del palau. De Clementis només n'ha quedat la gorra de pell al cap de Gottwald.

Som al 1971 i en Mirek diu: La lluita de l'home contra el poder és la lluita de la memòria contra l'oblit.

Així vol justificar el que els seus amics consideren una imprudència: té el seu diari al dia, conserva la correspondència, redacta l'acta de totes les reunions on discuteixen sobre la situació i es pregunten com continuar. Ell els explica: no fan res que sigui contrari a la Constitució. Amagar-se i sentir-se culpable seria el començament de la derrota.

Fa una setmana, mentre treballava amb el seu equip de muntadors de la construcció al teulat d'un edifici en obres, va mirar cap avall i va sentir vertigen. Va perdre l'equilibri i es va agafar a una biga mal consolidada que va cedir; després le'n van haver d'alliberar. A primera vista, la ferida semblava greu, però una mica més tard, quan va constatar que era tan sols una fractura sense importància de l'avantbraç, es va dir amb satisfacció que tindria unes setmanes de baixa i que finalment podria solucionar uns afers dels quals no havia tingut temps d'ocupar-se fins ara.

Al final va acabar adoptant l'opinió dels seus amics més prudents. La Constitució, és veritat, garanteix la llibertat d'expressió, però les lleis castiguen tot el que pot ser qualificat d'atemptar contra la seguretat de l'Estat. No se sap mai quan l'Estat es posarà a cridar que aquesta paraula o aquella altra atempten contra la seva seguretat.

Per això va decidir portar a lloc segur els seus escrits comprometedors.

Però primer de tot vol arreglar l'afer amb la Zdena. Li va trucar a la ciutat on viu, a un centenar de quilòmetres de Praga, però no va poder posar-s'hi en contacte. Així va perdre quatre dies. Va ser tot just ahir que va aconseguir parlar-hi. Ella li va prometre d'esperar-lo aquest migdia.

El fill d'en Mirek, que té disset anys, protestava: en Mirek no podia conduir amb un braç enguixat. I era veritat que li costava conduir. El braç ferit, en bandolera, li penjava davant del pit, inútil i inservible. Per canviar de marxa, en Mirek havia de deixar el volant.

3

Va tenir una relació amb la Zdena fa vint-i-cinc anys i, d'aquest període, només en guardava alguns records.

Un dia que havien quedat, ella s'eixugava els ulls amb un mocador i tenia el nas humit. Ell li havia preguntat què tenia. Li havia explicat que el dia abans havia mort un gran personatge rus. Un tal Jdanov, Arbuzov o Masturbov. A jutjar per l'abundància de les gotes lacrimals, la mort de Masturbov l'havia emocionat amb més força que no la mort del seu propi pare.

¿Realment és possible que això arribés a passar? ¿No és més aviat el seu odi d'avui que ha inventat aquests plors per la mort de Masturbov? No, realment va passar. Però sí que és veritat que les circumstàncies immediates

que havien fet aquells plors creïbles i reals avui se li escapaven i el record s'havia tornat inversemblant com una caricatura.

Tots els records que en tenia eren així: tornaven en tramvia, plegats, del pis on havien fet l'amor per primera vegada. (En Mirek constataba amb una satisfacció particular que havia oblidat totalment els seus coits i que no hauria pogut evocar-ne ni un sol segon.) Més robusta, més alta que no pas ell (ell era petit i fràgil), estava asseguda en un racó, al banc, el tramvia trontollava, i ella tenia una cara sorruda, opaca, sorprenentment vella. Quan li havia preguntat per què estava tan taciturna, havia sabut que no estava satisfeta per com s'havien estimat. Deia que li havia fet l'amor com un intel·lectual.

La paraula *intel·lectual*, en l'argot polític de l'època, era un insult. Designava un home que no comprèn la vida i que està separat del poble. Tots els comunistes que van ser penjats en aquell temps per d'altres comunistes van ser gratificats amb aquest insult. Contràriament als que tenien els peus sòlidament plantats a terra, ells planaven, es deia, en alguna part de l'aire. Així doncs, era just, en un cert sentit, que la terra fos definitivament refusada, per càstig, als seus peus i que quedessin suspesos una mica damunt del sòl.

Però ¿què volia dir la Zdena quan l'acusava de fer l'amor com un intel·lectual?

Per una raó o una altra, estava descontenta d'ell i, igual que era capaç d'impregnar la relació més irreal (relació amb Masturbov, que no coneixia) del sentiment més concret (materialitzat en una llàgrima), igualment era capaç de donar al més concret dels actes un significat

abstracte i a la seva insatisfacció una denominació política.

4

Mira pel retrovisor i veu que un turisme, sempre el mateix, va darrere seu. No ha dubtat mai que el seguien, però fins ara havien actuat amb una discreció exemplar. Avui s'ha produït un canvi radical: volen que s'adoni de la seva presència.

En ple camp, a una vintena de quilòmetres de Praga, hi ha una gran estacada i, al darrere, una estació de servei amb tallers mecànics. Té un bon company que hi treballa i voldria fer-hi canviar el seu motor d'arrencada defectuós. Va aturar el vehicle davant l'entrada, blocada per una barrera amb ratlles vermelles i blanques. Al costat, dreta, hi havia una dona grossa. En Mirek esperava que aixequés la barrera, però ella es limitava a mirar-lo llargament, sense bellugar-se. Va tocar el clàxon, però res de res. Va passar el cap per la portella.

—¿Encara no l'han detingut? —va preguntar la dona.

—No, encara no m'han detingut —va respondre en Mirek—. ¿Que pot aixecar la barrera?

Li va tornar a clavar la mirada durant uns llargs segons amb aire absent, després va badallar i va tornar a la seva garita. S'hi va instal·lar darrere d'una taula i no el va tornar a mirar.

Així doncs, va baixar del cotxe, va voltar la barrera i va anar al taller a buscar el mecànic que coneixia. Aquest

el va acompanyar i va aixecar ell mateix la barrera (la dona grossa continuava asseguda a la garita amb la mateixa mirada absent) perquè en Mirek pogués entrar al pati amb el cotxe.

—Veus, és perquè t'has deixat veure massa a la tele —va dir el mecànic—. Totes aquestes bones dones et reconeixen.

—¿Qui és? —va preguntar en Mirek.

Va saber que la invasió de Bohèmia per l'exèrcit rus que havia ocupat el país i exercia pertot arreu la seva influència, va ser per a ella el senyal d'una vida fora del normal. Veia que gent situada més amunt que ella (i tot-hom estava situat més amunt que ella) era, arran de la queixa més petita, privada del seu poder, de la seva posició, de la seva feina i del seu pa, i això l'excitava; ella mateixa havia començat a denunciar.

—¿I com és que continua fent de guardiana? No ha progressat gens ni mica.

El mecànic va somriure:

—No sap ni comptar fins a deu. No li poden trobar cap altre lloc. Només li poden mantenir el seu dret a denunciar. ¡Per ella, és això, progressar!

Va aixecar el capó i va mirar dins del motor.

De sobte, en Mirek es va adonar que hi havia un home al seu costat. Es va girar: l'home portava americana grisa, camisa blanca amb corbata i uns pantalons marrons. Damunt del coll gruixut i de la cara botida hi ondulava una cabellera grisa arriçada amb molls. Estava plantat damunt les cames i observava el mecànic inclinat sota el capó.

Al cap d'un moment, el mecànic també es va adonar de la seva presència, es va aixecar i va dir:

—¿Que busca algú?

L'home del coll gruixut i la cara botida va respondre:

—No, no busco ningú.

El mecànic es va tornar a inclinar sobre el motor i va dir:

—A la plaça de Sant Wenceslau, a Praga, hi ha un home que vomita. Un altre paio li passa per davant, el mira amb tristesa i belluga el cap: «Si sabés com l'arribo a comprendre...».

5

L'assassinat d'Allende va tapar ben de pressa el record de la invasió de Bohèmia pels russos, la matança sagnant de Bangla Desh va fer oblidar Allende, la guerra al desert del Sinaí va ocultar amb el seu xivarri els planys de Bangla Desh, les matances de Cambodja van fer oblidar el Sinaí, i anar fent, i anar fent i anar fent, fins a l'oblit total de tot per part de tothom.

En una època en què la Història encara avançava a poc a poc, els seus fets poc nombrosos s'inscrivien amb facilitat en la memòria i teixien un teló de fons que tothom coneixia davant el qual la vida privada desplegava l'espectacle captivador de les seves aventures. Avui, el temps avança a grans passos. El fet històric, oblidat en una nit, espurneja des de l'endemà amb la rosada de la novetat i ja no és un teló de fons en el relat del narrador, sinó una *aventura* sorprenent que té lloc al segon pla de la banalitat massa familiar de la vida privada.

La Història s'evapora de la memòria i cal que parli de fets que van tenir llocs fa uns quants anys com si tinguessin mil anys d'antiguitat: el 1939, l'exèrcit alemany va entrar a Bohèmia i l'Estat dels txecs va deixar d'existir. El 1945, l'exèrcit rus va entrar a Bohèmia i el país va tornar a dir-se república independent. La gent estava entusiasmada amb Rússia, que havia fet fora els alemanys, i com que veien en el Partit Comunista txec el seu braç fidel, van transferir-hi les seves simpaties. De manera que quan els comunistes van assolir el poder el febrer del 1948, no va ser a sang i foc, sinó saludats pel clamor alegre de gairebé mitja nació. I ara escolteu bé: aquella meitat, que deixava anar crits de joia, era més dinàmica, més intel·ligent, millor.

Sí, podeu dir el que vulgueu, els comunistes eren més intel·ligents. Tenien un programa grandios. El pla d'un món totalment nou on tothom trobaria el seu lloc. Els que estaven en contra seu no tenien cap gran somni, només alguns principis morals gastats i molestos, que volien fer servir per apedaçar els pantalons foradats de l'ordre establert. No és sorprenent, doncs, que aquells entusiastes, aquells valents triomfessin fàcilment davant els tebis i els prudents i que comencessin de seguida a realitzar el seu somni, aquest idil·li de justícia per a tothom.

Ho subratllo: *idil·li* i *per a tothom*, perquè tots els éssers humans aspiren des de sempre a l'idil·li, al jardí on canten els rossinyols, al reialme de l'harmonia, on el món no es dreça com un estrany contra l'home i els homes contra els altres homes, sinó on el món i tots els homes, al contrari, estan pastats d'una matèria única i igual. Allà, cadascú és una nota d'una fuga sublim de Bach, i el que

no en vol ser una es converteix en un punt negre inútil i sense sentit que n'hi ha prou d'agafar i aixafar sota l'ungla com una puça.

Hi ha gent que va entendre de seguida que no tenien el temperament que cal per a l'idil·li, i se'n van voler anar a l'estranger. Però com que l'idil·li és per essència un món per a tothom, els que volien emigrar es revelaven negadors de l'idil·li, i en lloc d'anar a l'estranger van anar a la garjola. D'altres no van trigar a agafar el mateix camí, milers i desenes de milers, i entre ells hi havia molts comunistes com el ministre d'Afers Estrangers Clementis, que havia deixat la gorra de pell a Gottwald. A les pantalles dels cinemes, enamorats tímids es donaven les mans, l'adulteri era severament reprimit pels tribunals d'honor formats per simples ciutadans, els rossinyols cantaven i el cos de Clementis es balancejava com una campana que repica anunciant l'albada nova de la humanitat.

I llavors aquells éssers joves, intel·ligents i radicals van tenir de sobte el sentiment estrany d'haver enviat a l'ample món l'acció que començava a viure amb vida pròpia, deixava d'assemblar-se a la idea que ells se n'havien fet i no s'amoïnava gens per aquells que l'havien fet néixer. Aquells éssers joves i intel·ligents es van posar a cridar darrere la seva acció, van començar a cridar-la, a criticar-la, a perseguir-la, a empaitar-la. Si escrivís una novel·la sobre la generació d'aquells éssers dotats i radicals, la titularia *Tot empaitant l'acció perduda*.

El mecànic va tancar el capó i en Mirek li va preguntar quant li devia.

—Re de re —va dir el mecànic.

En Mirek es posa al volant i està emocionat. No té gens de ganes de continuar el viatge. S'estimaria més quedar-se amb el mecànic i escoltar facècies. El mecànic es va inclinar cap a dins del cotxe i li va donar un copet a l'espatlla. Després es va dirigir cap a la garita per aixecar la barrera.

Quan en Mirek passava davant seu, amb un cop de cap li va mostrar el cotxe aparcats davant l'entrada de l'estació de servei.

L'home de coll gruixut i cabellera ondulada estava plantat arran de la portella oberta. Mirava en Mirek. El paio que anava al volant també l'observava. Els dos homes li clavaven la vista amb insolència i sense amoïnar-se gens, i en Mirek, tot passant a prop seu, va fer un esforç per mirar-los amb la mateixa expressió.

Va passar pel seu costat i va veure pel retrovisor que el paio pujava al cotxe i feia mitja volta per continuar seguint-lo.

Va pensar que, ben mirat, s'hauria d'haver separat abans d'aquells papers tan comprometedors per a ell i els seus amics. Si ho hagués fet des del primer dia de l'accident, sense haver esperat a trobar la Zdena al telèfon, potser encara els hauria pogut transportar sense perill. Però és que només podia pensar en una cosa, en aquest viatge per anar a veure la Zdena. De fet, ja fa uns quants anys que hi pensa. Però d'ençà d'aquestes últimes setmanes té el sentiment que no pot esperar més temps perquè

el seu destí s'acosta a grans passos cap al seu final i ell ha de fer tots els possibles per a la seva perfecció i bellesa.

7

En aquells dies llunyans en què havia trencat amb ella, havia tingut el sentiment abassegador d'una llibertat immensa i de sobte tot havia començar a sortir-li bé. Poc després, s'havia casat amb una dona d'una tal bellesa que li donava seguretat. Després la seva bella havia mort i ell s'havia quedat sol amb el seu fill en una soledat seductora que li valia l'admiració, l'interès i la sol·licitud de moltes altres dones.

Alhora, guanyava consideració en la investigació científica i aquest èxit el protegia. L'Estat el necessitava i així es podia permetre de ser càustic sobre el govern en un temps en què encara gairebé ningú no gosava ser-ho. A poc a poc, a mesura que els qui empaitaven la seva acció guanyaven influència, ell havia aparegut cada vegada més sovint a les pantalles de televisió i s'havia convertit en una personalitat. Després de l'arribada dels russos, quan s'havia negat a renegar de les seves conviccions, l'havien despatxat de la feina i envoltat de policies secretes. Això no l'havia doblegat. Estava enamorat del seu destí i fins i tot el seu camí cap a la ruïna li semblava noble i bonic.

M'heu d'entendre bé: no he pas dit que estigués enamorat d'ell mateix, sinó del seu destí. Són dues coses ben diferents. Com si la seva vida s'emancipés i tingués de

sobte els seus interessos propis que no es corresponien totalment amb els d'en Mirek. A parer meu, és d'aquesta manera com la vida es transforma en destí. El destí no té pas la intenció d'aixecar ni tan sols el dit petit per en Mirek (per la seva felicitat, seguretat, bon humor i salut), mentre que en Mirek està disposat a fer qualsevol cosa pel seu destí (per la seva grandesa, claredat, bondat, estil i sentit intel·ligible). Ell se sent responsable del seu destí, però el seu destí no se sent pas responsable d'ell.

Tenia amb la seva vida la mateixa relació que l'escultor amb la seva estàtua o el novel·lista amb la seva novel·la. El dret intangible del novel·lista és poder refer la seva novel·la. Si el començament no li agrada, el pot reescriure o suprimir. Però l'existència de la Zdena refusava a en Mirek aquesta prerrogativa d'autor. La Zdena insistia a ser a les primeres pàgines de la novel·la i no es deixava esborrar.

8

Però, exactament, ¿per què li fa una vergonya tan espantosa?

L'explicació més fàcil és aquesta: en Mirek és un d'aquells que molt aviat van empaitar la seva pròpia acció, mentre que la Zdena continua fidel al jardí on canten els rossinyols. Els últims temps ella formava part del dos per cent de la nació que havia acollit amb alegria l'arribada dels tancs russos.

Sí, és veritat, però jo no crec pas que aquesta explica-

ció sigui convincent. Si només hi hagués hagut aquesta raó, que ella s'havia alegrat de l'arribada dels tancs russos, ell l'hauria insultat en veu alta i públicament i no hauria negat pas que la coneixia. La Zdena s'havia fet culpable davant d'ell d'una cosa molt més greu. Era lletja.

Però, ¿realment comptava, que fos lletja, vist que feia vint anys que no se n'hi anava al llit?

Sí que comptava: fins i tot de lluny, el gran nas de la Zdena llançava una ombra damunt la seva vida.

Fa uns anys tenia una amant bonica. Un dia, ella va anar a la ciutat on viu la Zdena i n'havia tornat contrariada: «Digues, ¿com te'n vas poder anar al llit amb aquell espantall?».

Ell havia declarat que només la coneixia de lluny i havia negat enèrgicament que hi hagués tingut una relació.

Perquè no ignorava pas el gran secret de la vida: les dones no busquen pas l'home guapo. Les dones busquen l'home que ha tingut dones guapes. Per això és un error fatal haver tingut una amant lletja. En Mirek s'havia esforçat per escombrar qualsevol rastre de la Zdena i, com que els que estimaven els rossinyols l'odiaven cada dia més, esperava que la Zdena, que feia una carrera assídua de membre important del Partit, l'oblidés de pressa i de bon grat.

Però s'equivocava. Ella sempre en parlava, a tot arreu i a cada ocasió. Una vegada, per una coincidència funesta, s'havien trobat en societat, i ella s'havia afanyat a evocar un record que mostrava clarament que havien estat molt íntims.

Estava furiós.

Una altra vegada, un dels seus amics que la coneixia li

havia preguntat: «Si detestes de tal manera aquesta noia, digue'm: ¿com és que vau arribar a estar junts?».

En Mirek havia començat a explicar-li que llavors ell era un vailet de vint anys ximple i que, més gran que no pas ell, iella era respectada, admirada, totpoderosa! ¡Coneixia tothom del comitè central del Partit! ¡L'ajudava, l'empenyia, el presentava a gent influent!

«¡Era un arribista, tros d'idiota!», s'havia posat a cridar: «¡Va ser per això que m'hi vaig penjar al coll, i que tant se me'n fotia que fos lletja!».

9

En Mirek no ha dit pas la veritat. La Zdena era de la mateixa edat que ell. Encara que hagués plorat a la mort de Masturbov, llavors no tenia relacions a les altes esferes ni cap manera de fer carrera ni de facilitar la carrera dels altres.

Llavors, ¿per què s'ho ha inventat, això? ¿Per què diu mentides?

Aguanta el volant amb la mà, veu el cotxe de la policia secreta pel retrovisor i de sobte es torna vermell. De la seva memòria n'acaba de sorgir un record totalment inesperat.

Quan ella li va retreure, la primera vegada que se'n van anar al llit junts, les seves maneres massa intel·lectuals, ell havia volgut, des de l'endemà, rectificar aquesta impressió i manifestar una passió espontània, desenfrenada. ¡No, no és veritat que hagi oblidat tots els seus coits! Aquest, el veu ben clarament: es movia damunt d'ella amb una violència fingida, deixava anar un grunyit llarg,

com un gos que es baralla amb la sabatilla del seu amo, i alhora observava (amb un cert estupor) la dona estirada sota seu, molt tranquil·la, silenciosa i gairebé impassible.

El cotxe ressonava amb aquest grunyit de vint-i-cinc anys enrere, soroll insuportable de la seva submissió i del seu zel servil, soroll de la seva disposició i de la seva sol·licitud, del seu ridícul i de la seva misèria.

Sí, és així: en Mirek arriba fins a proclamar-se arribista a fi de no haver de confessar la veritat: se n'havia anat al llit amb un lloro perquè no gosava abordar les dones boniques. Als seus propis ulls, no s'havia merescut res millor que una Zdena. Aquesta feblesa, aquesta indigència, és el secret que amaga.

El cotxe ressona amb el grunyit frenètic de la passió, i aquest soroll li provava que la Zdena només era la imatge fadada on volia arribar per destruir-hi la seva pròpia joventut que tant odiava.

Es va aturar davant de ca la Zdena. El cotxe que el seguia es va aturar darrere seu.

10

La majoria de les vegades, els fets històrics s'imiten els uns als altres sense traça, però jo diria que a Bohèmia la Història ha efectuat un experiment inèdit. Allà no és pas, segons les receptes antigues, que un grup d'homes (una classe, un poble) s'hagi aixecat contra un altre, sinó uns homes (una generació d'homes i de dones) que s'han aixecat contra la seva pròpia joventut.

25